

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 764-784.
|| Geliş Tarihi-Received: 05.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 04.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1355633

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Düşünce Özgürlüğü ve Sansüre İlişkin Yaklaşımlarının İncelenmesi

Analysing Turkish Teacher Candidates' Approaches to Freedom of Thought and Censorship

Bülent YILMAZ*
Beytullah KARAGÖZ**

Öz

Bu çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının düşünce özgürlüğü ve sansüre ilişkin yaklaşımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri 2022-2023 eğitim öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi ile Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde öğrenim gören Türkçe Öğretmenliği öğrencilerinden toplamda 201 öğretmen adayının katılımı ile elde edilmiştir. Çalışmada durum saptamasına dayalı betimsel tarama yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada düşünce özgürlüğü ve sansüre ilişkin yaklaşımlarını belirlemek amacıyla öğretmen adaylarına anket uygulanmıştır. İçerik analizi yöntemi ile veriler analiz edilmiş, doğrudan alıntılarla katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir. Araştırmanın sonuçları, düşünce özgürlüğüne yönelik fikir ve tutum oluşturma konusunda aile, arkadaş çevresi ve ortaöğretim öğretmenlerinin etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar düşünce özgürlüğünü koruma ve geliştirme bağlamında yeterli düzeyde okuma yapmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu hakaret, küfür, aşağılama ve ırkçılığı zararlı ve yasaklanması gereken konular olarak değerlendirmektedir. Bu çalışmanın, geleceğin Türkçe öğretmenlerinin düşünce özgürlüğü ve sansür konusuna yaklaşımlarını örneklemesi bakımından literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ders programlarına düşünce özgürlüğü ile ilgili derslerin eklenmesi, öğretmen adaylarına eğitim süreçlerinde düşünce özgürlüğü konusuna odaklanan eğitimlerin verilmesi ve farklı öğretmenlik programlarında bu konuyla ilgili araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni adayı, düşünce özgürlüğü, sansür, yaklaşım.

Abstract

This study tries to examine the approaches of prospective Turkish teachers regarding freedom of thought and censorship. The data of the study were gathered through the participation of a total of 201 pre-service Turkish Language Teaching students studying at Tokat Gaziosmanpaşa University and Sivas Cumhuriyet University in the 2022-2023 academic year. This study benefited from descriptive screening method based on case determination. During the process, a questionnaire was offered to prospective teachers to find out their approaches

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: byilmaz@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4040-3966.

** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tokat/Türkiye, e-posta: beytullah.karagoz@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2966-8226.

to freedom of thought and censorship. The data were analysed by means of content analysis method and the opinions of the participants were included in direct quotations. The results of the study have revealed that family, friends and secondary school teachers have great impact on forming ideas and attitudes towards freedom of thought. Participants have stated that they do not engage in a sufficient level of reading in the context of preserving and enhancing freedom of thought. The majority of participants consider insults, profanity, humiliation, and racism as harmful and prohibited subjects. This study is believed to contribute to the literature by exemplifying the approaches of future Turkish language teachers to freedom of thought and censorship. In light of the results obtained from research, it is recommended that courses related to freedom of thought be incorporated into the curriculum, that teacher candidates receive education specifically focused on the subject of freedom of thought during their training process, and that research related to this topic be conducted within various teacher education programs.

Abstract: Turkish teacher candidates, freedom of thought, censorship, approach.

Giriş

Düşünce özgürlüğü, “bireyin, istediği gibi düşünebilmesi, düşüncelere özgürce erişebilmesi ve düşüncelerini serbestçe paylaşabilmesi” olarak tanımlanabilir. Bu kavramın karşıtı olarak sansür ise kısaca, “bireylerin düşünme, düşüncelere erişme ve paylaşma özgürlüğünün siyasi, ideolojik, dini, dilsel, ırksal, ahlaki, ticari vb. öznel (subjektif) nedenlerle sınırlanması ve engellenmesidir.” Bireylerde ve dolayısıyla toplumda düşünce özgürlüğüne ilişkin sağlıklı bir bilincin ve duyarlılığın aile ve örgün eğitim süreçlerinde edinileceği ve geliştirileceği söylenebilir. Düşünce özgürlüğü olgusunun felsefi dayanakları şöyle sıralanabilir (Main, 1967; Lichtenberg, 1990; Kuçuradi, 1998; Bury, 2004; Örselli, 2009):

- Düşünce, insanın yaratıcı gücü, o gücün kaynağı ve ürünüdür.
- Toplumlarda farklı düşüncelerin olması doğal ve zorunludur.
- Düşünme aklı ile yaşayan insanın özelliğidir. Bir başka deyişle, insan aklı ile yaşar ve düşünce aklın ürünüdür. Akla sınır konulamaz.
- Düşünce, gerçeği ortaya çıkarır. Düşünce, yasaklanarak gerçek yok edilemez.
- Düşünce özgürlüğü, düşünceye doğrulanma-yanlışlanma olanağı sağlar. Başka bir deyişle, düşünce özgürlüğü, doğru düşüncenin dayanaklarını ve yanlış düşüncenin yanlışlarını bilmemizi sağlar.

İşte, yukarıda sayılan nedenlerle düşünce özgürlüğü bireysel ve toplumsal gelişme için vazgeçilemez görünmektedir.

Düşüncelerin, insanın değerine zarar verdiği, şiddet içerdiği/önerdiği belirlenen durumlarda, çocuklar için porno, ırkçılık vb. gibi konularda, bir başkasını yönelik aşağılama, küfür, hakaret, iftira söz konusu olduğunda sınırlanması sansür kapsamında değerlendirilemez. Sansürün kaynakları arasında güç/otorite sahibi olma ve bu gücü kaybetmeme isteği, toplumdaki eğitim düzeyinin düşüklüğü, dogmatik düşünce yapısı, bireyliği olumsuz etkileyen kültürel yapı, baskı, korku gibi unsurlar sayılabilir.

Temel insan hakları arasında sayılan düşünce özgürlüğü kavramının demokrasi ile yakından ve karşılıklı/doğru orantılı, sansürün ise ters orantılı bir ilişkisi bulunmaktadır. Düşünce özgürlüğüne sahip bireyler ve toplum demokratik yapıyı geliştirirken, demokratik toplum da düşünce özgürlüğüne sahip bireyler yaratır. Bu nedenle, düşünce özgürlüğü, demokrasinin en temel parçalarından birini oluşturur. Demokratik toplum düzeninde bireylerin özgürlüğü ve düşüncelerin serbestliği başlıca ilkedir. Her görüşün bir arada yaşaması anlamı bağlamında demokrasinin temel niteliği düşüncenin özgürce üretilmesi, ifade edilmesi ve yaygınlaştırılmasına dayanmaktadır. Düşünce özgürlüğünün

gelişmesi ve böylece demokrasinin yerleşmesi için kurumlara büyük görevler düşmektedir. Kurumlar, sahip oldukları değerler sayesinde demokratik kişiliğe sahip bireyleri yetiştirme sürecinde etkin rol oynayabilir. Bu kapsamda eğitim kurumları, özgür düşüncenin odağında yer alan ortamlardır. Eğitim kurumları, özgür düşüncüyü benimsemiş ve düşüncelerini ifade etme yetkinliği edinmiş yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlar. Eğitimin başlıca hedeflerinden birisi de düşüncelerin, fikir ve kanaatlerin dile getirilme özgürlüğünü toplumda yaygınlaştırmaktır. Başka bir deyişle, vazgeçilmez bir insan hakkı olan düşünce özgürlüğüne ilişkin bilincin ve duyarlılığın edinilmesi büyük ölçüde eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Eğitim kurumları çoğulcu düşüncüyü, kendisinden farklı olanlara saygı göstermeyi ve bireyin düşüncelerini açıklama ve yayma özgürlüğünü korumakta ve geliştirmektedir. Çünkü bu yapılar, farklı düşüncelerin barışçıl bir şekilde ifade edilmesi ve serbestçe yaygınlaşması gerektiğinin öğretildiği yerlerdir. Dolayısıyla düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü bilinci açısından okullar son derece önemlidir. Bu bağlamda demokratik yaşam için okullar ve buralarda görevde bulunan öğretmenlerin sorumluluğu büyüktür. Çoğulcu demokratik düzenin gerekleri arasında yer alan düşünce özgürlüğü çerçevesinde başkalarının fikirlerine saygı duyan, farklı düşüncelerin çeşitli araçlarla serbestçe ifade edilebilmesini önemseyen, rahatsız edici de olsa "öteki" düşünceye hoşgörü ile bakabilen öğretmenlere büyük gereksinim bulunmaktadır. Bu anlayışla yetişen öğretmenler, bireyin düşünce özgürlüğünü öğrenme-öğretme sürecine katkı sağlayan, özdeşim kurabilecek bir rol modele dönüşmektedir. Bununla bağlantılı olarak, öğretmenlerin bilgi ve deneyimleri ile yaklaşımlarının da öğrencilerin demokratik bilinci üzerinde olumlu bir etki yaratacağı söylenebilir.

Demokratik bir toplumda eğitim sistemi, özgür düşünceli çoğulluğu içselleştirmiş bireyler yetiştirmeyi hedefler. Bu bakımdan öğrenme-öğretme süreçlerinde demokratik işleyişi özümsemiş öğretmenlere gereksinim bulunmaktadır. Aynı doğrultuda, Türkçe öğretmenleri de kendi bilinç, istek ve iradeleri doğrultusunda düşünce üretebilen, bilgi ve fikirlerini açıkça paylaşabilen ve rahatlıkla sunabilen bireyler yetiştirilmesine dil eğitimi ve öğretimi aracılığıyla en çok katkı sağlayan gruplar arasında yer almaktadır (Şeref ve Şeker, 2018; Tekşan ve Çinpolat, 2018). Çünkü dil düşüncüyü beslemekte ve düşünce de dil ile açıklanmaktadır. Bir başka deyişle, dil ile düşünce arasında birbirini doğrudan etkileyen bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerinde düşünce özgürlüğü bilinç ve duyarlılığı geliştirmede etkin rolleri olduğu söylenebilir. Ancak bu işlevlerini gerçekleştirebilmeleri için öncelikle kendilerinin de bu bilinç, duyarlılık ve sorumluluğun farkında olmaları gereklidir.

Bu çalışmada, öncelikle düşünce özgürlüğü ve sansür konuları için kavramsal bir çerçeve çizilerek, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TOGÜ) Türkçe Öğretmenliği ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (SCÜ) Türkçe Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğü ve sansüre ilişkin düşünce ve yaklaşımları elde edilen anket verileri çerçevesinde değerlendirilmiştir

2. İlgili Literatür

Bireyi özgürleştiren ve benliğini yapılandıran en önemli etkinliklerden birisi de düşünmedir. Düşünme anlama, anlatma, çıkarımda bulunma, kültürel belleği koruma, gelenek üretme gibi varoluşsal özellikleri ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bireyin kişisel potansiyelini keşfetmesi, bilinç düzeyini artırması ve kendilik değerini geliştirmesi açısından düşünce özgürlüğü ve sansür konusundaki düşünsel yapısı önem taşımaktadır. Düşünce özgürlüğü ve sansürün okullardaki öğrenme süreçlerinde etkin biçimde

aktarılmasında geleceğin Türkçe öğretmeni adaylarının konuya yönelik anlayış ve yaklaşımları oldukça etkilidir.

Literatürde düşünce özgürlüğü ve sansür konusuna eğilen çok sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede literatüre bakıldığında, kütüphanecilik (Kızıllan, 1988; Sağlamtunç, 1991; Kızıllan, 1994; Tonta ve Çelik, 1996; Gülle, 1997; Soysal, 1999; Çakmak ve Yılmaz, 2012; Akbulut, 2015; Alaca ve Yılmaz, 2015; Canata, 2016; Turan, 2016; Yurtseven, 2018; Dişli ve Yılmaz, 2021); felsefe ve din bilimleri (Yıldırım, 1999; O'Rourke, 2001; Koşum, 2004; Yılmaz, 2007; Murdoch, 2012; Bayram, 2013; Boyle&Sheen, 2013; Durmaz, 2014; Günarlan, 2014; Yılmaz, 2015); hukuk (Teziç, 1990; Payaslıoğlu, 1997; Selçuk, 1997; Kaboğlu, 1998; Kazan, 1998; De Jong, 2000; Hakyemez, 2002; Karaaslan, 2004; Huster, 2011; Moore, 2022); filoloji (Yaşar, 1993; Yıldırım, 1998; Çelik, 2005; Tözere, 2015; Uluğbay, 2015; Çalışkan, 2019.); gazetecilik ve medya çalışmaları (Yılmaz, 1971; Yılmaz, 1997; Mendel, 2003; Açıklan, 2010; Yıldız, 2010; Aksun, 2019; Bozkurt, 2019; Aydemir, 2020); güzel sanatlar (Atmaca, 2013; Ataman, 2013; Aytaç, 2017;); tarih (Miller, 1993; Wallace, 1994; Kollárová, 2016) gibi konuyu farklı alanlarında çeşitli açılardan ele alan araştırmalar olduğu görülmektedir. Ayrıca kamu yönetimi, eğitim bilimleri ve bilgi ve belge yönetimi eğitim alanlarında düşünce özgürlüğü ve sansür kapsamında bazı çalışmalar yapıldığı da görülmektedir (Besimoğlu ve Korkut 2011; Ekici ve Yılmaz, 2013; Canata, 2016).

Bu kapsamdaki bir çalışma Besimoğlu ve Korkut (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin düşünce özgürlüğünü önemseydiği; ancak bu konuda yeterli bilgi birikimine sahip olmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin, gerekli görülen durumlarda yayımlar üzerinde sansür uygulanması gerektiğini ifade ettikleri bulgusu elde edilmiştir. Ekici ve Yılmaz (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğü konusunda olumlu tutum geliştirdikleri; fakat inanç ve ideoloji içeren kavramlar söz konusu olduğunda sansür uygulamasını gerekli gördükleri tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada Canata (2016), Kütüphanecilik bölümü öğrencilerinin düşünce özgürlüğü ve sansür konusunda bilgi ve deneyim sahibi olduklarını saptamıştır. Diğer çalışmalara benzer olarak ülke bütünlüğü, kamu güvenliği ve genel ahlakı bozabilecek durumlarda sansür uygulamasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşılık literatürde düşünce özgürlüğü ve sansürün Türkçe öğretmeni adayları tarafından nasıl algılandığına ve bu konudaki yaklaşımlarını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Türkçe öğretmeni adaylarının düşünce özgürlüğü ve sansür konusuna ilişkin algılarını incelemek amacıyla yapılan bu çalışma, betimsel tarama modelindedir. Betimsel tarama modeli, geçmişte veya halen var olan bir durumun, var olduğu biçimde betimlenmesi amacıyla yapılan araştırma modelidir (Karasar, 2020, s. 109). Çalışmada, Türkçe öğretmeni adaylarının düşünce özgürlüğü ve sansür konusuna ilişkin algılarının farklı değişkenlere göre incelenmesi amaçlandı için tarama modeli kullanılmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubunu TOGÜ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi) Türkçe Öğretmenliği ve SCÜ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi) Türkçe Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Söz konusu öğretmen adaylarının toplam sayısı 201 kişidir ve onlar çalışmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Çalışma 2022-

2023 öğretim yılı bahar yarıyılında yürütülmüştür. Anket uygulaması için Etik Komisyon izni alınmıştır. Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin veriler

		Katılımcı sayısı	%
Üniversite	TOGÜ	111	55,2
	SCÜ	90	44,8
Cinsiyet	Kadın	136	67,7
	Erkek	65	32,3
Ebeveyn eğitimi durumu	Okuryazar	22	11
	İlköğretim	98	48,8
	Lise	34	16,9
	Üniversite	44	21,9
	Lisansüstü	2	1

Tablo 1’e bakıldığında, katılımcıların 111’i (%55,2) TOGÜ 90’ı (%44,8) SCÜ öğrencisi; 136’sı (%67,7) kadın, 65’i (%32,3) erkek; öğrenci ebeveynlerinin 22’si (%11) okuryazar, 98’i (%48,8) ilköğretim, 34’ü (%16,9) lise, 44’ü (%21,9) üniversite 2’si (%1) lisansüstü mezunu olarak belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Betimsel ve nitel sorulardan oluşan toplam 20 soruluk bir form hazırlanmıştır. Anket soruları için literatürde daha önce Besimoğlu ve Şelale Korkut (2011) ile Ekici ve Yılmaz (2013) tarafından geliştirilen anketlerden yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri, araştırmacıların literatürden hareketle düzenledikleri anket sorularının Google Forms aracılığıyla toplanması ile elde edilmiştir. Anket sonuçları Microsoft Excel programı ile analiz edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde araştırma verilerinden hareketle araştırmanın problem durumunu açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşılması amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Böylelikle araştırmacı ulaştığı kavramlar ile araştırmanın örüntüsünü ortaya koyar (Patton, 2014). Bu çalışmada düşünce özgürlüğü ve sansüre yönelik olarak TOGÜ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi) Türkçe Öğretmenliği ve SCÜ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi) Türkçe öğretmeni adaylarının görüş ve uygulamaları çerçevesinde elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bu doğrultuda her bir araştırma sorusunun bir tema oluşturduğu görülmüştür. Bulgular bölümünde kullanılan “öğretmen adayları, katılımcılar” ifadelerine çalışmada yer alan Türkçe öğretmeni adaylarını karşılamaktadır.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenirliliğini sağlamak amacıyla araştırmada elde edilen verilerin kodlamaları birbirinden bağımsız olarak iki araştırmacı tarafından yapılmıştır. Aynı ve farklı zamanlarda yapılan kodlamaların tutarlılığını belirlemek amacıyla Miles ve Huberman’ın (1994) $\text{güvenirlik} = \frac{\text{uyum}}{\text{uyumluluk} + \text{uyumsuzluk}} \times 100$ formülü kullanılmıştır. İlgili formül doğrultusunda araştırmanın güvenirlilik katsayısı %83.33 olarak hesaplanmıştır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında anketten elde edilen bulgu ve bu bulgulara ilişkin değerlendirilmelere yer verilmiştir.

4.1. Katılımcılara ait demografik bilgiler

Buna göre, çalışmaya birbirine yakın düzeyde bir katılımcı oranı olduğu görülmektedir. Her iki üniversitedeki öğretmen adaylarının da çalışmaya katılım isteği bulunmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının çoğunlukla kadın olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının ebeveyn öğrenim durumu, ebeveynlerin ağırlıklı olarak ilköğretim mezunu olduklarını ortaya koymaktadır. Lisansüstü mezunu ebeveyn düzeyi, oldukça düşüktür (f=2; %1).

Öğrencilerin düşünce özgürlüğü konusunda fikir ve tutum oluşturmada rol oynayan etmenler

Düşünce özgürlüğü konusundaki yaklaşımların temelinde çeşitli değişkenler olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda Türkçe öğretmeni adaylarının konuya ilişkin yaklaşımlarının oluşumuna etki eden etmenlere yönelik bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Düşünce özgürlüğü konusunda fikir oluşturmada rol oynayan etmenlere ilişkin sayısal veriler

Etmen	Olumlu	Olumsuz	Etkili olmadı	Toplam
Aile	151(%75,1)	21(%10,4)	29(%14,4)	201(%99,9)
Çevre	98(%48,7)	47(%23,3)	56(%27,8)	201(%99,8)
Arkadaş çevresi	146(%72,6)	16(%7,9)	39(%19,4)	201(%99,9)
İlköğretim öğretmeni	114(%56,7)	22(%10,9)	65(%32,3)	201(%99,9)
Ortaöğretim öğretmeni	128(%63,6)	25(%12,4)	48(%23,8)	201(%99,8)

Tablo 2'ye bakıldığında düşünce özgürlüğü konusunda görüş oluşturmada çeşitli etmenlerin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Buna göre anketteki beş etmen arasında en fazla rol oynayan etmenin aile (f=151) olduğu belirlenmiştir. Daha sonra en fazla etkili olan etmenlerin arkadaş çevresi (f=149) ve ortaöğretim öğretmeni (f=128) olduğu anlaşılmıştır. En az etkili olan etmen ise çevre (f=98) olmuştur. Tablo 2 irdelendiğinde aile, okul ortamı ve arkadaş çevresi gibi başat sosyal değişkenlerin düşünce özgürlüğü algısının yerleşmesinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık düşünce özgürlüğü konusunda çevre etmeninin başat bir unsur olarak değerlendirilmediğini söylemek mümkündür.

Öğrencilerin İnsan Hakları, Düşünce Özgürlüğü, İfade Özgürlüğü ve Sansür Konularındaki Okuma Durumları

Bir konu alanına yönelik okuma yapmak, ilgili alandaki bilgi, beceri ve duyarlılıkları artırır. Bu yaklaşım özellikle farklı bilim alanlarının ilgisini çeken düşünce özgürlüğü ve sansür konularındaki birikimi anlamak açısından önemlidir. Bu çerçevede Türkçe öğretmeni adaylarının konuya yönelik yaklaşımlarına ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Düşünce özgürlüğü konusuna yönelik okuma durumlarına ilişkin sayısal veriler

Öğrencinin düşünce özgürlüğü ile ilgili okuma yapıp yapmadığı	f	%
Evet	62	30,5
Hayır	38	19

Kısmen	101	50,5
Toplam	201	100

Tablo 3 öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğü konusuna ilişkin okuma durumlarını yansıtmaktadır. Buna göre en fazla yanıt alınan madde kısmen (f=101) olmuştur. Daha sonra sırasıyla evet (f=62) ve hayır (f=38) yanıtı verilmiştir. Tablo 3 irdelediğinde öğretmen adaylarının %70'e yakın bir oranda konuyla ilgili bir okuma yapmadıkları belirlenmiştir. Evet, yanıtı verenler %30 düzeyindedir ve üçte birlik bir oran oluşturmaktadır. Evet, yanıtı verenlerin açıklamalarına bakıldığında katılımcılar, "bilgi edinmek, merak ve entelektüel ilgi" gibi konulara değinmişlerdir. Katılımcılardan K5, bu konuda bilgi ihtiyacı hissettiğinde kitaplara başvurmak gerektiği belirtmiştir:

Bu konularda en ufak bir hak ihlalinin yaşanması durumunda o olayla ilgili araştırma okuma yaparım; çünkü bu konu önemsiz diye geçiştirildiği an daha büyüğü her an başa gelebilir. Bu konularda taviz verilmemesi gerekir. Benim gözümde ve herkesin haklarını iyice öğrenmesi lazım.

Okuma sürecini etkileyen diğer hususlar merak ve entelektüel ilgidir. Katılımcılar "bilinçli yetişmek, doğru olanı yapmak ve kendini geliştirmek için" okuduklarını vurgulamışlardır. Kısmen ve hayır yanıtı verenlerin ağırlıkta olduğu görülmüştür. Bu durum geleceğin öğretmenlerinin demokrasinin temel ilkelerinden olan düşünce özgürlüğü konusunda bilgi ve farkındalıklarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira düşünce ve ifadelerini özgürce ifade eden öğrenciler yetiştirme yolunda öğretmenlerin büyük bir sorumluluğu olduğunu belirtmek mümkündür.

Düşünce Özgürlüğüne Yönelik Görüş ve Yaklaşımlar

Düşünce özgürlüğü bireysel ve toplumsal gelişmenin temel koşullarından biridir. Bu yanılla demokrasi bilincini özümsemiş bireyler yetiştirme ve demokratik toplum oluşturma açısından önem taşımaktadır. Katılımcılara bu çerçevede, "Düşünce özgürlüğünden ne anlıyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya 181 katılımcı tarafından yanıt verilmiştir. 20 katılımcı soruyu yanıtlamamıştır. Buna ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Düşünce özgürlüğüne yönelik temel görüş ve yaklaşımlara ilişkin sayısal veriler

Düşünce özgürlüğüne yönelik görüş ve yaklaşımlar	f	%
Herkesin istediği düşünceye sahip olması	70	38,6
Herkesin istediği düşünceye erişebilmesi	46	25,4
Herkesin istediği düşünceyi yayabilmesi	32	17,6
Düşüncelerin ülkenin genel düzenine zarar vermeden açıklanması	25	13,8
Diğer	8	4,4
Toplam	181	99,8

Tablo 4, öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğüne yönelik temel görüş ve yaklaşımlarına ilişkin verileri yansıtmaktadır. Buna göre, "herkesin istediği düşünceye sahip olması" en fazla yanıt alınan madde (f=70) olmuştur. Daha sonra, sırasıyla, "herkesin istediği düşünceye erişebilmesi" (f=46) ve "herkesin istediği düşünceyi yayabilmesi" (f=32) yanıtları gelmektedir. Tablo 4 irdelediğinde, öğretmen adaylarının ağırlıklı olarak düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü geniş bir çerçevede ele aldıkları gözlenmektedir. Az sayıda katılımcı düşünce özgürlüğüne müdahale edilmesini haklı görmektedir. İlk maddeyi belirtenlerin açıklamalarına bakıldığında, katılımcılar, "görüş sahibi olma özgürlüğü" konusuna değinmişlerdir. Katılımcılardan K153, bu konuda herkesin istediği düşünce ve kanaate sahip olma hakkı olduğunu belirtmiştir:

Herkesin din, dil, ırk gözetmeksizin istediği düşünceye ve görüşe sahip olabilmesi ve bunu paylaşabilmesidir.

“Bilgi ve düşünceye erişim, bilgi ve düşünceyi yayma”, katılımcıların düşünce özgürlüğüne yönelik görüş ve yaklaşımlarında öne çıkan diğer noktalardır. Katılımcılar basılı, görsel ve sosyal medyada kamuya sunulan her türlü içeriğe hiçbir kısıtlama olmaksızın erişimi insan hakkı olarak görmektedir. Benzer şekilde, bilgi ve düşünceleri yayma hakkı da önemsenmektedir. Bilgi ve düşünceyi yayma konusunda da birey ve toplumun bilgi ihtiyacının yanıtlanmasında düşüncenin serbest olarak yayılmasının demokratik bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık, kamu güvenliği için düşünce özgürlüğünün kısıtlamalara tabi tutulabileceğini düşünen katılımcılar bulunmaktadır.

Türkiye’de Düşünce Özgürlüğünün Durumu

Demokratik toplumların temel göstergelerinden biri de o ülkenin düşünce özgürlüğü konusundaki durumudur. Demokratik toplumlar çoğulculuk ve düşünce özgürlüğünü eğitim yoluyla geliştirir. Bu bakımdan öğretmen adaylarının ulusal ölçekte düşünce özgürlüğü hakkındaki bilişsel düzeyi oldukça önemlidir. Bu çerçevede katılımcılardan ülkemizde düşünce özgürlüğünün durumuna ilişkin değerlendirmeler alınmıştır. Bu soru 182 katılımcı tarafından yanıtlanmıştır. 19 katılımcı soruyu yanıtlamamıştır. Buna ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de düşünce özgürlüğünün durumuna ilişkin sayısal veriler

Türkiye’de düşünce özgürlüğünün durumu	f	%
Hayır, düşünce özgürlüğü yok	113	62,0
Kararsızım, belli bir düzeye kadar düşünce özgürlüğü var	50	27,4
Evet, tam anlamıyla var	17	9,3
Fikrim yok	2	1,0
Toplam	182	99,7

Tablo 5’te, öğretmen adaylarının ulusal ölçekte düşünce özgürlüğünün durumuna ilişkin görüşleri yansıtılmaktadır. Buna göre, ülkede ifade özgürlüğünün durumunu olumsuz görenler ilk sırada yer almaktadır (f=113) Daha sonra “kararsızlar” (f=50) ve bu özgürlüğün tam olarak var olduğunu düşünenler gelmektedir (f=17). Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%89,4) ulusal ölçekte düşünce özgürlüğü konusunda negatif bir algıya sahiptir. Bununla birlikte katılımcılardan bazıları sınırlı da olsa düşünce özgürlüğü olduğunu belirtmektedir. Çok az sayıda katılımcı (%9,3) ülkede ifade özgürlüğünün durumunu pozitif olarak değerlendirmektedir. Hayır, yanıt veren katılımcıların açıklamalarına bakıldığında, katılımcılar, “sosyal, ruhsal ve yasal yaptırımlar” konularına değinmişlerdir. Katılımcılardan K9, düşünce özgürlüğünün olmayışını sosyal ve ruhsal süreçlerle ilişkilendirmektedir:

Açıkçası buna pek inandığım söylenemez. Çünkü insanlar nasıl hareket etmeleri, nasıl konuşmaları gerektiği hakkında oldukça fazla düşünerek ve kelimelerini adeta süzgeçten geçirerek kullanıyorlar. Bir şey söylersem sonucunda ne olur düşüncesi her insanda çok fazlaca bulunmaktadır. Bundan dolayı da, kişiler rahat bir şekilde kendilerini ve görüşlerini ifade edemiyorlar.

Ulusal ölçekte düşünce özgürlüğünün durumu hakkında açık bir yargıya varamayan katılımcılar da bulunmaktadır. Bunlar düşünce özgürlüğünün kimi zaman kısıtlanabildiğini düşünmektedirler. Onlar, toplumu ilgilendiren duyarlı konularda düşünce özgürlüğünün sınırlandırılmasını yerinde ve bu uygulamayı dünyadaki çeşitli

örnekleri ile uyumlu görmektedirler. Bununla birlikte, bazı katılımcılar düşünce özgürlüğünün varlığını ve hiçbir baskı altında kalmadan herkesin ifade özgürlüğüne sahip olduğunu düşünmektedir.

Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları

Düşünce özgürlüğü toplumların gelişmesinin ana dinamiklerinden biridir. Demokratik toplumda her türlü görüş ifade edilebilme ve yayılma hürriyetine sahiptir. Bunun için düşünce özgürlüğünün yasal bir zemine kavuşturulması demokratik yaşam için vazgeçilmezdir. Başka bir deyişle ifade özgürlüğü konusu tam bir keyfilik anlamına gelmediği gibi sınırlar da içerebilmektedir. Bu kapsamda katılımcılardan düşünce özgürlüğünün sınırlarına yönelik görüşleri alınmıştır. 183 katılımcı soruyu yanıtlamıştır. Buna ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Düşünce özgürlüğünün sınırlarına yönelik görüşler

Düşünce özgürlüğü sınırlanabilir mi?	f	%
Evet	124	67,7
Hayır	50	27,3
Kararsızım	9	5
Toplam	183	100

Tablo 6'da, öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğü ve sınırlarına ilişkin görüşleri yansıtılmaktadır. Buna göre ilk sırada düşünce özgürlüğün sınırı olması gerektiğini düşünen katılımcılar yer almaktadır (f=124). Ardından düşünce özgürlüğünün sınırlara tabi olmaması gerektiğini düşünen katılımcılar yer gelmektedir (f=50). Düşünce özgürlüğü ve sınırları konusunda kararsız kalan katılımcılar da vardır (f=9). Tablo incelendiğinde öğretmen adayları büyük oranda toplumsal düzenin korunması, demokratik toplum yaşamının sürdürülebilmesi ve bireysel özgürlüklerden genişçe yararlanabilmek için düşünce özgürlüğüne sınırlar getirilmesini yerinde görmektedir. Bununla birlikte %27,3 oranında bir katılımcı grubu da her koşulda düşünce özgürlüğünün sınırları olmaması gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların üçte bire yakın bir bölümü, düşünce özgürlüğünün sınırı konusunda hoşgörülü ve açık fikirli olmak gerektiğini düşünmektedir. Bunun yanında hangi gerekçe ve içeriklerin düşünce özgürlüğü kapsamında ele alınacağını kestiremediği için "kararsızım" görüşünü belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Bunlara dayalı olarak katılımcılara düşünce özgürlüğünün sınırlarının ne olması gerektiği sorusu yöneltmiş ve bu kapsamda konuya dair bakış açıları ortaya konulmuştur (Tablo 7).

Tablo 7. Düşünce özgürlüğünün sınırlanmasını gerektiren hallere ait sayısal veriler

Düşünce özgürlüğünün sınırlanmasını gerektiren haller	f	%
Şiddet kullanmaya teşvik ve tahrik eden fikir ve düşünceler	125	68,3
Kamu düzenini bozan (rejimi tehdit eden, bölücü vb.) düşünce ve fikirler	21	11,4
Ulusal güvenliği tehlikeye düşüren fikir ve düşünceler	15	8,1
Ahlaki yapıyı bozan fikir ve düşünceler	10	5,4
Herhangi bir sınır olması gerektiğini düşünmüyorum	8	4,3
Diğer	4	2,1

Toplam	183	99,6
--------	-----	------

Tablo 7, katılımcılara göre düşünce özgürlüğünün sınırlandırılmasını gerektiren halleri yansıtmaktadır. Katılımcıların anlatımlarına bakıldığında buna ilişkin neden olarak, “şiddeti teşvik eden ve öven söylemler, suç işlenmesinin önlenmesi, ulusal güvenlik, genel ahlakın korunması, başkalarının haklarının korunması” gibi etmenler gösterilmiştir. Katılımcılardan K111, şiddet çağrısı yapan suça teşvik eden düşüncelerin özgürlük kapsamında değerlendirilemeyeceğini vurgulamaktadır:

Bir sınır olmalıdır. Bir başkasına zarar vermeye yönelik eylemleri yapan kişiler düşünce özgürlüğü adı altında takdir edilebilir. Bunların önüne geçilmesi gerekir.

Katılımcılar, şiddet kullanmaya ve suça teşvik eden söylemlerin düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bu tür söz ve davranışların yasal yollara kısıtlanmasını uygun bulmaktadırlar. Benzer şekilde demokratik rejimin varlığının korunması için düşünce özgürlüğünün mutlak olmayıp, sınırlandırılabilirliği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak, demokratik toplum düzenini korumak için ulusal güvenlik bakımından sakınca doğuracak içerikteki düşüncelere sınırlama getirilmesi de uygun görülmektedir.

Düşünce Özgürlüğü Konusunda Sansür ve Kısıtlama

Demokratik toplumlarda bireylerin düşünce üretmesi, bunu yayması ve paylaşması önemli bir değerdir. Dolayısıyla düşünce özgürlüğünün var olduğu toplumlar demokrasinin bu öğelerini titizlikle korumaktadır. Buna karşıt bir anlayış düşünce özgürlüğünün yasaklanması ve yaratıcılığa ket vurulması anlamına gelen sansürü doğuracaktır. Bu doğrultuda katılımcılara hangi tür düşüncelere sansür uygulanabileceğine yönelik soru sorulmuştur. Bu soruya ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Sansür ve kısıtlama uygulanması gereken düşünceler

Sansür ve kısıtlama uygulanması gereken düşünceler	f	%
Ahlaki yapıyı eleştiren yayın ve düşünceler	85	43,8
Toplum değerlerini eleştiren yayın ve düşünceler	81	41,7
Genel devlet düzenini eleştiren yayın ve düşünceler	16	8,2
Hiçbiri	10	5,1
Diğer	2	1,0
Toplam	194	99,8

Tablo 8’de katılımcılara göre sansür uygulanması gereken düşünce biçimlerine ilişkin veriler yansıtılmaktadır. Katılımcıların anlatımlarında düşünceleri ifade etmenin düşünce özgürlüğü kapsamında olmasına karşılık bu özgürlüğün mutlak olmadığına; ahlaki yapı ile toplum değerlerini eleştirmenin sansürlenebileceğine ilişkin belirlemeler bulunmaktadır. Buna koşut olarak devlet düzenini ve bu düzenin işleyişini eleştiren yayın ve düşüncelerin de yasaklanabileceği düşünülmektedir. Bu yanıtlar öğretmen adaylarının demokratik düzen ile anayasal hak ve özgürlüklerin korunması ve evrensel ölçütlere ulaştırılması bağlamında sansür uygulamalarını yerinde gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte hangi nedenle olursa olsun sansüre karşı olduğunu belirten katılımcılar da bulunmaktadır (f=10).

Üniversitelerde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme

Demokratik toplumlarda bireylerin temel haklarının başında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı gelmektedir. Bu hak özellikle düşünce özgürlüğünün önemli ifade biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü demokratik ve çoğulcu toplumlarda bireyler fikirlerini ortak bir zeminde savunmak ve topluma duyurmak için toplantı ve gösteri düzenleme olanağına sahip olmalıdır. Bu durum farklı görüşlerin serbestçe ifade edilebildiği araştırma ve bilgi üretim kurumları olan özgür üniversiteler için de yaşamsaldır. Bu itibarla katılımcılara üniversitede her türlü siyasi, ideolojik ve politik görüşe dayalı gösteri ya da toplantı yapılmasına ilişkin düşünceleri sorulmuştur. 182 katılımcı soruya yanıt vermiştir. Buna ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. Üniversitelerde her türden siyasi, ideolojik ve politik toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeye ilişkin görüşleri

Üniversitelerde toplantı ve gösterilere yönelik yaklaşımlar	f	%
Hayır, düzenlenemez	84	46,1
Evet, düzenlenebilir	63	34,6
Bazı koşullara bağlı olarak düzenlenebilir	29	15,9
Kararsızım	6	3,2
Toplam	182	99,8

Tablo 9, katılımcıların üniversitelerde her türden siyasi, ideolojik ve politik toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeyle ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Katılımcıların görüşleri incelendiğinde, bu hakkın üniversitelerde yasaklanması yarıya yakın bir oranda uygun bulunmuştur. Hâlbuki üniversiteler farklı düşüncelerin serbestçe tartışıldığı, korunduğu ve özgürce yaşayabildiği akademik ortamlardır. Bu nedenle katılımcıların sansürü olumlayan anlayışları ifade özgürlüğü bağlamında olumsuz olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, tablo dikkat çekici sonuçlara da işaret etmektedir. Buna göre evet ve koşullu evet diyen katılımcılar birlikte ele alındığında ağırlıkları daha fazladır. Bu kapsamda katılımcıların toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeyi düşünce özgürlüğünün bir boyutu olarak ele aldıkları görülmektedir. Katılımcılar üniversitelerin toplum yararına bilgi üreten akademik kurumlar olduğu görüşünden yola çıkarak kendilerini rahatsız eden, kaygılandırıcı, yaşam ilkelerine zıt olan, hatta bir ölçüde tepkilerini çeken her türlü görüşün kendini ifade etmesine olanak verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu doğrultuda düşünülen K126 her türlü fikrin serbestçe ifade edilebilmesi için toplantı ve gösteri serbestliğini gerekli görmektedir:

Evet, verilmelidir. Üniversiteler özgür düşüncenin olması gereken yerlerin başında gelmektedir. Öğrencilerin düşünüp sorgulayan bireyler olmaları açısından bunun olması elzemdir.

Kararsız kaldığını belirten katılımcılar ise serbest düşünce ve sansür konularında bilgi sahibi olmadıkları için görüş belirtmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

Kütüphanelerdeki Yayınlar ve Sansüre İlişkin Yaklaşımlar

Üniversitelerin temel görevlerinden birisi de bilimsel düşünce üretmektir. Bu bakımdan özgür bir üniversite demokratik toplumun başat öğelerinden birisini oluşturur. Dolayısıyla üniversiteler çağdaş, sorgulayıcı ve yaratıcı düşüncenin toplumsal ölçekte yayılmasına ve gelişimine katkı sunmaktadır. Üniversitelerde demokratik, modern ve akılcı değerlerin yerleşmesi için araştırma sürecinin parçası olan kütüphaneler büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle kütüphaneler araştırma ve bilgi üretimi sürecini

desteklemektedir. Katılımcılara kütüphanelerde sansüre giren yayınlar hakkında görüş sorulmuştur. 190 katılımcı soruya yanıt vermiştir. Buna ilişkin bulgular ve alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10. Kütüphanelerdeki yayınlar ve sansüre ilişkin yaklaşımlara yönelik görüşler

Kütüphanelere hangi yayınlar alınmamalı?	f	%
Toplumsal güvenliği tehdit edecek şekilde (örneğin bomba yapımı, insana işkence tarifleri vb. Birçok farklı bilgi ve düşünce içeren yayınlar kütüphaneye alınmamalı	123	64,7
Cinsel yönden uyarıcı (toplumun genel ahlaki yapısını aşan)ya da farklı(homoseksüel, transseksüel vb.) düşünceleri içeren yayınların kütüphaneye alınmamalı	37	19,4
Tarafı ya da farklı düşünce ve fikirler içeren kitap, dergi ve gazeteler kütüphaneye alınmamalı	25	13,1
Toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmeyen, azınlıkta kalan ya da aykırı düşünceler içeren kitap, dergi ve gazeteler kütüphaneye alınmamalı	5	2,6
Toplam	190	99,8

Tablo 10, katılımcıların kütüphanelerde hangi tür yayınlara yer verilmemesi gerektiğine ilişkin düşüncelerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, önemli bir çoğunluk (%64,7) toplumsal güvenliği rahatsız edecek bilgiler içeren kitapların yasaklanması gerektiğini düşünmektedir. Benzer biçimde, katılımcılar çocuk ve gençlerin birçoğunun ahlaki gelişimleri üzerinde zararlı etkileri olacağına inandıkları norm dışı cinsellik konusundaki yayınların da sansürlenebileceğini değerlendirmektedir. Bir kısım katılımcı entelektüel ve sanatsal niteliğine rağmen toplumun çoğunluğunun adabına uygun olmayan, tarafı veya farklı düşünceler içeren yayınların yasaklanması gerektiği düşüncesindedir. Bu çerçevede, geleceğin öğretmenlerinin neredeyse tamamının belirtilen gerekçelerle kitaplara sınırlama getirilmesi yönündeki değerlendirmeleri oldukça düşündürücüdür.

Zararlı ve Yasaklanması Gereken Konular

Düşünce ve ifade özgürlüğü demokratik toplumun temel taşlarından biridir. Bununla birlikte bazı düşünce ve ifadelerin bu kapsamda değerlendirilemez. Söz gelimi ırkçılık, nefret suçu, faşizm, ayrımcılık, çocuk istismarı bunlara örnek gösterilebilir. Bu yanıyla getirilen sınırlamalar demokratik toplum yapısının korunması açısından pozitif olarak görülmektedir. Buna göre, katılımcılara hangi konularda ifade özgürlüğünün sınırlanması gerektiğini düşündükleri sorulmuştur. 198 katılımcı soruya yanıt vermiş; 3 katılımcı ise yanıtı bırakmıştır. Buna ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 11. Zararlı ve yasaklanması gereken konulara ilişkin yaklaşımlar

Düşünce özgürlüğü kapsamında olmayacak konular	f	%
Hakaret, küfür, aşağılama	90	44,7
İrkçılık	45	22,3
Şiddet	33	16,4
Pornografi	21	10,4
Ateizm	6	2,9
Komünizm	4	1,9
Diğer	2	1
Toplam	201	99,6

Tablo 11, katılımcıların ifade özgürlüğünün kapsamında değerlendirilmesinin mümkün olmadığını düşündükleri konularla ilgili yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Bunlar

incelendiğinde, öğrencilerin yarıya yakını bireyin kişiliğine ve kişilik haklarına saldırı niteliğinde olan düşüncelerin ifade özgürlüğü kapsamında ele alınamayacağını düşünmektedir. Benzer şekilde, insan onuruyla bağdaşmayan ırkçılık konusunda da yüksek bir duyarlılık olduğu anlaşılmaktadır. Aynı doğrultuda şiddet ve makul olmayan biçimde cinsellik duygularının tahrik edilmesi anlamına gelen pornografi gibi konularda ifade özgürlüğünün sınırlanması da yerinde görülmüştür. Bu anlamda, öğretmen adaylarının büyük çoğunlukla evrensel sözleşmelerde belirtilen sınırlamalarla koşut bir düşünce örüntüsü taşıdıkları söylenebilir.

Politik Görüşe Muhalif Yayınların Kütüphanelerde Yer Alması

Öğretmenler, eğitim-öğretim hizmetlerinde çalışan eğitim emekçileridir. Kamusal görevlerini yerine getirirken politik görüş sahibi olarak yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenme, bu konularda çalışma yapma gibi uğraşlar içerisinde olmaları beklenen bir durumdur. Ancak bunları gerçekleştirirken öğretmenlerin yasal ödev ve sorumluluklarının bilincinde olarak hareket etmesi temel bir koşuldur. Bu kapsamda katılımcıların politik görüşlerine aykırı olan yayınların görev yapacağı kentteki halk kütüphanesinde olması konusundaki düşünceleri araştırılmıştır. Bu soru katılımcıların tümü tarafından yanıtlanmıştır. Buna ilişkin bulgu ve alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 12. Politik görüşe muhalif yayınların halk kütüphanesinde yer alıp almasına ilişkin yaklaşımlar

Politik görüşe muhalif yayınlar halk kütüphanesinde	f	%
Evet, yer almalıdır	143	71,1
Hayır, yer almamalıdır	50	24,8
Kararsızım	8	3,9
Toplam	201	99,8

Tablo 12, katılımcıların görev yapacakları kentlerdeki halk kütüphanelerinde kendi düşüncelerine muhalif kaynakları isteyip istemeyeceklerine yönelik düşüncelerini yansıtmaktadır. Yanıtlar incelendiğinde yaklaşık üçte iki oranında yüksek bir kabul olduğu görülmektedir. Bu sonuç çoğulcu demokrasi anlayışının gelişmesi açısından olumludur. Buna gerekçe olarak “farklılıklara saygı, düşünce ve ifade özgürlüğü, kendini gerçekleştirme” gibi hususlar öne sürülmüştür. Katılımcılardan K179, bireyin kendini gerçekleştirmesinin ve potansiyellerini keşfetmesinin birinci yolunu farklı kaynaklardan yararlanmak olduğunu belirtmektedir:

İsterim bunu engellemek mümkün değil. Her görüşten kaynak bulunmalı. Kişinin bunlardan yararlanmasa ve kendi görüşünü belirlemesi tek bir çerçeveden olaya bakmaması daha doğru olur.

“Hayır” yanıtını veren katılımcıların konuya yaklaşımlarını ontolojik olarak kitap değil, kitapların içeriği belirlemektedir. Özünde kitaplara karşı olduklarını söylemek olası değildir. Bununla birlikte siyasi, politik içerikli yayınların halk kütüphanelerinde yer almasını yararlı bulmamaktadırlar. Benzer şekilde çok az da olsa kararsız katılımcılar olduğu görülmektedir.

Halk Kütüphanesinde Yer Almaması Gereken Yayın Türleri

Halk kütüphaneleri halkın bilgiye erişimini, bilgi toplumunun bir üyesi olmasını sağlar. Bu açıdan halk kütüphanelerinin dermeleri nitelikli olmalı ve geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır. Özgür bilgi arayışı sürecinde halkın gereksinimlerini desteklemelidir. Bu

çerçevede katılımcılara halk kütüphanesinde yer almaması gereken yayın türlerine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Buna ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 13. Halk kütüphanesinde yer almaması gereken yayın türlerine ilişkin yaklaşımlar

Halk kütüphanesinde yer almaması gereken yayın türleri	f	%
Eşcinsellikle ilgili yayınlar	91	46,6
Radikal din örgütlerini öven kitaplar	49	25,1
Bir siyasi partinin düşüncelerini savunan kitaplar	25	12,8
Hitler'in kitabı	13	6,6
Hiçbiri	10	5,1
Marksizm ile ilgili kitaplar	7	3,5
Toplam	195	99,7

Tablo 13, katılımcıların halk kütüphanelerinde olmaması gereken yayın türlerine ilişkin görüşlerini sunmaktadır. Yanıtlara bakıldığında birincil olarak eşcinsellik ve radikal din örgütlerini öven yayınların kütüphanelerde olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Katılımcılar diğer maddeleri de sansürlenmesi uygun bulunan yayınlar arasında görmektedir. Bu bağlamda katılımcıların eğilimleri bilgi arayışının vazgeçilmez ögesi olan yayınların sansürlenebileceği yönündedir. Bu durum, kamu yararı gibi bir niyetten kaynaklanıyor olsa da bu gibi yaklaşımların entelektüel tahakküme neden olabileceği unutulmamalıdır.

Düşünce Özgürlüğü Bilincinin Geliştirilmesinde Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları

Demokratik toplum düzeninin başlıca özelliklerinden birisi de düşünce ve ifade özgürlüğünü bir hak olarak korumak ve geliştirmektir. Bu anlamda toplumsal paydaşların ödev ve sorumluluğu büyüktür. Geleceğin öğretmenlerinin de çoğulcu demokratik yaşamın oluşmasında zorunlu olan düşünce özgürlüğü konusunda yetkinlik sahibi olması gerekmektedir. Bu açıdan katılımcılara düşünce özgürlüğü bilincinin geliştirilmesinde kendilerine düşen ne gibi görev ve sorumluluklarının olduğu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı soruyu yanıtlamıştır. Buna yönelik bulgu ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 14. Düşünce özgürlüğü bilincinin geliştirilmesinde görev ve sorumluluklar

Düşünce özgürlüğü bilincinin geliştirilmesinde öğretmenlerin görev ve sorumlulukları	f	%
Evet, vardır	157	78,1
Hayır, yoktur	35	17,4
Kararsızım	9	4,4
Toplam	201	99,9

Tablo 14, katılımcıların düşünce özgürlüğü bilincinin geliştirilmesinde görev ve sorumlulukları olup olmadığına yönelik yaklaşımlarını sunmaktadır. Yanıtlara bakıldığında, öğretmen adayları, önemli bir oranda sorumlulukları olduğunu düşünmektedirler. Bu yanıt içerisinde katılımcılar "demokratik toplum, bireysel özgürlük, toplum önderi olma" gibi konulara değinmişlerdir. Katılımcılardan K64 ve K201, öğretmenlerin toplumsal gelişimde kilit bir rol oynadığını olduğunu vurgulamaktadırlar:

Bir eğitimci olarak en büyük sorumluluk bizlere düşer. Doktoru, savcısı, öğretmenine kadar hepsinin eğitimcisi olacağımız için bu ipin en ucundan tutan kişi olarak bu görev, bizim omuzlarımızda olacaktır.

Evet, toplumu bilinçlendirmeliyiz. Yalan yanlış algıları toplumun kafasından silmeliyiz.

Konuya olumsuz yaklaşan katılımcılar olduğu da görülmektedir. Bunlar eğitim ve öğretim hizmetinin verilmesi sırasında eğitimcinin temel rolünün ders okutmak olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında eğitim politikaları ile belirlenen felsefi anlayışları değerlendirmek gibi bir sorumlulukları olmadığını belirtmektedirler. Bu durum öğretmen adaylarının okul ortamında öğreticilerin bilgi, görgü ve davranışlarının kapsamı konusunda düşünmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üniversite Eğitimi ve Düşünce Özgürlüğü İlişkisi

Üniversite, özgür ve özerk benlik geliştirme süreçlerini içine alan bir eğitim evresidir. Bu dönemde bireyler demokratik toplum düzeninin işleyişini, farklıları tanımayı ve katılımı daha yakından anlama olanağı elde ederler. Özellikle hoşgörüyü, açık fikirliliği ve serbest tartışma ortamını üniversite döneminde tecrübe ederler. Katılımcılara “Üniversite eğitimi sizin düşünce özgürlüğü konusundaki tutumunuzu nasıl etkiledi? Açıklayınız.” sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin bulgu ve alıntılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 15. Üniversite eğitimi ve düşünce özgürlüğü ilişkisine yönelik görüşler

Üniversite eğitimi düşünce özgürlüğüne ilişkin tutumlarınızın değişmesinde	f	%
Evet, etkili oldu.	111	55,2
Hayır, etkili olmadı.	73	36,3
Kısmen etkili oldu.	11	5,4
Kararsızım	6	3
Toplam	201	99,9

Tablo 15, katılımcıların üniversite eğitimi ve düşünce özgürlüğü arasındaki bağlantıya yönelik görüşlerini aktarmaktadır. Yanıtlar incelendiğinde anlamlı bir çoğunluk (%55,2), üniversite ortamının düşünce özgürlüğüne olan bakışlarını etkilediğini düşünmektedir. Bu yanıt içerisinde katılımcılar “özgürlükçü perspektif geliştirme, doğru bilgiye ulaşma, özgürlükçü fikir ortamı” gibi konulara değinmişlerdir. Katılımcılardan K72, K138 ve K192, üniversitenin her türlü fikrin serbestçe üretilmesi, yayılması ve tartışılmasını sağlayan bir öğrenme ortamı olduğu belirtmektedir:

Olumlu yönde etkiledi. Kendimi bu süreçte geliştirdim ve geliştirmeye devam ediyorum. Üniversite ikliminde farklı düşünceden insanları dinleyerek ve görerek fikir sahibi oldum. İnsanları yargılamadan dinledim ve bu iklimde bunu daha da geliştirdim.

Farklı fikirlere, görüşlere sahip insanlara daha saygılı olmayı, bunlara karşı çıkmamayı öğrendim. Beni bu anlamda olumlu etkiledi.

Olumlu yönde etkilediğini söyleyebilirim. Düşüncelerimi baskı altında kalmadan aynı zamanda başkalarını da etkilemeden söylemeyi öğrendim.

Hayır, yanıtını veren katılımcılar; “öğretim üyelerinin tutumları, üniversitelerin genel durumu” gibi iki konudan söz etmişlerdir. Katılımcılar öğretim üyelerinin ve üniversitelerin öğrencilere olan yaklaşımlarının düşünce özgürlüğünün filizlenmesi ve boy atması için yeterli olmadığını vurgulamışlardır. Aynı zamanda, katılımcılar, kısmen de olsa üniversiteden bu konuda yarar gördüklerini de belirtmişlerdir.

Düşünce Özgürlüğü ve Sansür Konusunda Genel Değerlendirmeler

Çalışmanın son kısmında katılımcılara “Düşünce özgürlüğü ve sansür konusunda eklemek ya da belirtmek istediğiniz düşüncelerinizi yazabilirsiniz.” denilmiştir. Burada

amaç, anket soruları dışında katılımcıların konuya ilişkin bilgi ve farkındalıklarını derinlemesine ortaya koymaktır. Buna ilişkin bulgu ve alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 16. Düşünce özgürlüğü ve sansür konusunda genel değerlendirmeler

Konu ile ilgili eklemek istediğiniz düşünceleriniz	f	%
Fikir belirtmeyenler	121	60,1
Düşünce özgürlüğü demokrasinin temel taşıdır	42	20,8
Sansür olmalıdır	38	18,9
Toplam	201	99,8

Tablo 16, katılımcıların düşünce özgürlüğü konusundaki genel değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Yarıdan fazla katılımcının bu kısımda görüş belirtmediği görülmüştür. Bununla birlikte düşünce özgürlüğü ve sansür konusunda katılımcıların farklı düşünceler taşıdığı anlaşılmıştır. Ancak yanıtların oranına bakıldığında her iki anlayışın da birbirine yakın düzeyde olduğu gözlenmektedir. Bu bakımdan bireysel yaratıcılığın, özgür bilgi arayışının temeli olan düşünce özgürlüğünü olumladıklarını söylemek mümkündür. Buna karşılık katılımcıların bireyin görüş sahibi olma, bilgiye erişim ve bilgiyi yayma hakkının önündeki en büyük engel olan sansürü olumlamalarını da dikkatle ele almak gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Düşünce özgürlüğü, insanların düşüncelerini özgürce ifade etme hakkıdır. Bu hak, insan haklarının temel unsurlarından birisidir ve demokratik toplumların vazgeçilmez bir ögesidir. Ancak bu hak, kimi zaman sansür ve diğer engeller nedeniyle kısıtlanabilir. Sansür ise, bir toplumda düşüncelerin, yazıların, konuşmaların veya diğer iletişim biçimlerinin yasal olarak yasaklanması veya sınırlandırılmasıdır. Türkçe öğretmeni adaylarının düşünce özgürlüğü ve sansür konusuna ilişkin algılarını incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Türkçe öğretmeni adayları düşünce özgürlüğüne yönelik fikir ve tutum oluşturma konusunda aile, arkadaş çevresi ve ortaöğretim öğretmenlerinin etkisi olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık çevre faktörünün düşünce özgürlüğü konusundaki olumlu etki düzeyinin %48,7 ile düşük olduğu görülmüştür. Bu kapsamda öğretmen adaylarının geldikleri çevrelerde düşünce özgürlüğü konusunda farkındalık oluşturu çalışmaları yapılması gerektiği söylenebilir.
- Düşünce özgürlüğünün ne anlama geldiği, nasıl korunması gerektiği ve bu hakkın önemi gibi hususlara hâkim olabilmek için konu alanı ile ilgili kaynakları okumak önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının %50,5 oranında okuma durumlarını kısmen olarak işaretlediği görülmektedir. Bu husus öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğünü koruma ve geliştirme bağlamında yeterli düzeyde okuma yapmadıklarını göstermektedir.
- Düşünce özgürlüğünün üç boyutu vardır. Bunlar, görüş sahibi olma, bilgi ve düşüncelere erişim ile bilgi ve düşünceleri yayma olarak sınıflandırılabilir. Buna karşılık, Türkçe öğretmeni adaylarının bu özgürlüğü %38,6 ile herkesin istediğini yapması olarak algıladığı belirlenmiştir. Bu sonuç öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğünün boyutları konusundaki kavramsal bilgisinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır.
- Türkçe öğretmeni adaylarının büyük bir çoğunluğu Türkiye’de düşünce özgürlüğünün durumu konusunda olumsuz düşünceler taşımaktadır.

- Demokratik düzenin korunması ve yurttaşlarının maddi/manevi varlıklarını geliştirmek için düşüncelerini ifade edebilmeleri çok önemlidir. Buna karşılık öğretmen adaylarının yarısından fazlası düşünce özgürlüğünün sınırları olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde, onlar, şiddet kullanmaya teşvik eden ve kamu düzenini bozan düşüncelerin sınırlandırılmasını uygun görmektedir. Bu husus uluslararası sözleşmelerle uyumlu bir düşünsel görünüm ortaya koymamaktadır.
- Toplumsal gelişim için her türlü düşüncenin kendine ifade olanağı bulması gereklidir. Bu sayede çoğulcu demokratik toplum düzeni varlığını sürdürebilir. Buna karşılık, öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğu ahlaki yapıyı ve toplum değerlerini eleştiren yayınlara yasak getirilmesi gerektiğini düşünmektedir.
- Üniversiteler, akademik bilgi ve ileri teknolojiler üreten kurumlar olarak toplumların gelişim ve ilerlemesinde önemli rol oynar. Bu nedenle üniversite, demokratik düşüncenin yaşam olanağı bulduğu özgün ortamlardır. Ancak öğretmen adayları %46,1 oranında üniversitelerde her türden toplantı ve gösteri yapılmasını uygun bulmamaktadır. Bununla beraber her konuda fikirlerini özgürce ortaya koyamayan, çeşitli görüşlerin serbestçe paylaşamadığı bir üniversite ortamında bilgi üretimi gerçekleştirilemez. Bu durum, üniversitelerden beklenen akademik ve demokratik yaşamı güçlendirme misyonuna zarar verebilir.
- Öğretmen adayları, toplumsal güvenliği tehdit edecek bilgi ve düşünce içeren yayınlara kütüphanelerde yer verilmemesini istemektedir. Bir başka deyişle, onların bu tür yayınların kütüphanelerde bulunmasını uygun görmedikleri anlaşılmaktadır.
- Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu (%68,1) hakaret, küfür, aşağılama ve ırkçılığı zararlı ve yasaklanması gereken konular olarak değerlendirmektedir. Düşünce özgürlüğüne zarar veren ve toplumsal barışı zedeleyen bu tür davranışlar meşru bir şekilde hukuk tarafından sınırlandırılabilir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının düşünce özgürlüğüne yönelik sınırlandırma istisnaları hakkında bilgi sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Çoğulcu demokratik düzenin gereklerinden birinin de farklı görüşlere ve muhalif seslere tahammül gösterebilme olduğu dikkate alındığında, öğretmen adaylarının farklı düşüncedeki yayınların korunması ve bunların kullanılmasına olanak vermek gerektiği görüşünde oldukları saptanmıştır. Bu itibarla, düşüncenin gerçekleşmesi ve paylaşılması konusunda halk kütüphanelerinin işlevine saygı duydukları anlaşılmaktadır.
- Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu bazı duyarlı konulardaki (eşcinsellik vb.) yayınların halk kütüphanelerinde yer almaması gerektiğine inanmaktadır. Oysa demokratik toplumlarda rahatsız edici görüş ve düşünceler de bireysel özgürlükler ve yaşam biçimine saygı kavramları çerçevesinde korunmak durumundadır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının bu konudaki yaklaşımları düşünce özgürlüğü ve halk kütüphaneleri yönünden negatif bir tablo oluşturmaktadır.
- Eğitimcilerin temel görevi öğrencilere bilgi ve beceri kazandırmaktır. Bunun yanında, onların düşünen ve duyarlı bireyler olarak yetiştirilmesine katkı sunmak da eğitimin işlevleri arasında bulunur. Çünkü düşünce özgürlüğü tüm özgürlüklerin kaynağında yer almaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen

adaylarının düşünce özgürlüğü eğitimi süreçlerinde kendilerini sorumlu görmeleri olumludur.

- Üniversiteler demokrasinin ve dolayısıyla düşünce özgürlüğünün yeşerdiği ortamlardır. Üniversitelerde nitelikli araştırma ve bilim üretimi yapılması düşünce özgürlüğü iklimine bağlıdır. Bu açıdan, gelecekte öğrencileri yetiştirmesi beklenen öğretmen adaylarının üniversitede aldıkları eğitimin düşünce özgürlüğüne katkı yaptığını belirtmesi oldukça olumlu bir sonuçtur.
- Katılımcılara anket soruları dışında belirtmek istedikleri bir noktanın olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların büyük oranda konuya ekleme yapmamıştır. Bununla birlikte, katılımcıların %20'si düşünce özgürlüğü ve demokrasinin ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmiştir. Bu yanı sıra, onlar, düşünce özgürlüğünü, demokratik yaşamın temel gerekleri arasında saymışlardır.

Çalışma kapsamında öğretmenlere, araştırmacılara ve eğitim programları yapımcılarına aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- Genelde Eğitim Fakülteleri özelde Türkçe Öğretmenliği bölümlerinin programlarına "Düşünce Özgürlüğü" dersi konulmalıdır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda üniversite kütüphanesi veya bölümde alan uzmanları tarafından konu ile ilgili seminerler düzenlenmesi önerilmektedir.
- Bundan sonraki araştırmalarda Eğitim Fakülteleri ile farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin konuya yönelik yaklaşımlarının belirlenmesine yönelik araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Açıklım, Ö. (2010). *Köşe Yazılarında İfade Özgürlüğünün Çerçeveselenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Akbulut, M. (2015). Düşünce Özgürlüğü. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(4), 685-686.
- Aksun, K. (2019). *İfade Özgürlüğü Bağlamında Gazetecilikte Sansür ve Otosansür Araştırması* Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Yaşar Üniversitesi.
- Alaca, E. ve Yılmaz, B. (2015). Halk Kütüphaneciliğinde Sansür ve Düşünce Özgürlüğü Konusunda Kullanıcı Algısı Üzerine Bir Araştırma. H. S. Keseroğlu, G. Demir, E. Bitri ve A. Güneş (Yay. Haz.), 1. *Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu, Etik: Kuram ve Uygulama*, 3-5 Eylül 2014 içinde (ss. 87-102). İstanbul: Hiperlink.
- Ataman, A. (2013). *Türk Sinemasında Sansür ve Etkileri*. Sanatta Yeterlik Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Atmaca, A. A. (2013). *Türkiye'de Kamusal Alanda Heykel ve İfade Özgürlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Aydemir, Ö. (2020). *Televizyonda Yayınlanan Filmlerdeki Sansürün İzleyicinin İzleme Motivasyonu Üzerindeki Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Aytaç, O. (2017). *Film Festivallerinde Belgeseller ve Sansür: Yeryüzü Aşkın Yüzü Oluncaya Dek ve Bakur*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Bayram, Y. (2013). *John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü ve Siyasi Sistem Tartışması*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Besimoğlu, C. ve Korkut Ş. (2011). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Öğrencilerinin Düşünce Özgürlüğü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2), 205-237.
- Boyle, K. & Sheen, J. (2013). *Freedom of Religion and Belief: A World Report*. Routledge.
- Bozkurt, G. (2019). *Basın Özgürlüğü Kavramının Düşünsel Dayanakları*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bury, J.B. (2004). *A History of Freedom of Thought*; Williams and Norgate: New York, NY, USA; Cambridge, UK.
- Canata, F. (2016). 5651 Sayılı Kanun Kapsamında İnternet Düzenlemeleri ve Düşünce-İfade Özgürlüğü Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(2), 185-205.
- Canata, F. (2016). Düşünce Özgürlüğü ve İnternet Sansürü: İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 4. sınıf Öğrencileri Üzerine Betimsel Bir Araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(4), 619-639.
- Çakmak, T. & Yılmaz, B. (2012). Türkiye’de Kültürel Bellek Kurumlarındaki Dijitalleştirme Çalışmalarının Düşünce Özgürlüğü Bağlamında Değerlendirilmesi. *Bilgi Dünyası*, 13(2), 418-436.
- Çalışkan, Ç. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909). Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Çelik, Y. (2005). *Toplumsal ve Tarihsel Boyutlarıyla İngiliz Tiyatrosunda Sansür*. Doktora Tezi. Erzurum. Atatürk Üniversitesi.
- De Jong, Cornelius D. (2000). *The Freedom of Thought, Conscience, and Religion or Belief in the United Nations (1946-1992)*. Antwerp: Intersentia.
- Dişli, M. & Yılmaz, B. (2021). Türkiye’deki Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri Ders Programlarının Düşünce Özgürlüğü Eğitimi Açısından Değerlendirmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(4), 638-662.
- Durmaz, E. (2014). *Spinoza’da Hak Düşüncesi ve Bunun Temeli Olarak İfade Özgürlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi.
- Ekici, S. ve Yılmaz, B. (2013). Hacettepe Üniversitesi İlköğretim Bölümü Öğrencilerinin Düşünce Özgürlüğüne İlişkin Tutumları. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 17-36.
- Gülle, M. T. (1997). *Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü ve Halk Kütüphanelerine Yansıması*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Günarlan, Y. (2014). Din ve Vicdan Özgürlüğü ile Laiklik Bağlamında Din Eğitimi ve Öğretimi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (19), 1143-1175.
- Hakyemez, Y. Ş. (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 17-40.
- Huster, S. (2011). Auschwitz Yalanının Yasaklanması, Düşünce Özgürlüğü ve Federal Anayasa Mahkemesi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 122-130.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1998). Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü. *Yeni Türkiye*, 4(22), 1502-1535.
- Karaaslan, E. (2004). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce Özgürlüğü. *İstanbul Barosu Dergisi*, 4(78), 1437-1466.
- Kazan, Ş. (1998). İnsan Hakları ve Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü. *Yeni Türkiye*, 22(4), 780-782.

- Kızıllan, Z. (1988). Düşünce Özgürlüğü ve Kütüphanecilik. *Türk Kütüphaneciliği*, 2(4), 159-165.
- Kızıllan, Z. (1994). *Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye'deki Kütüphanecilik Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kollárová, I. (2016). Freedom of the Press in Hungarian Late Enlightenment Discourse. *Historický časopis*, 64(5), 785-808.
- Koşum, A. (2004). İslâm Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri. *Ekev Academic Review*, 8(21), 39-52.
- Kuçuradi, İ. (1998). Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba. H. Ökçesiz (Ed.), *Düşünce Özgürlüğü* kitabı içinde (s. 17-26). İstanbul: Arkivi Yayınları.
- Lichtenberg, J. (1990) Foundations and Limits of Freedom of the Press, in J. Lichtenberg, (ed) *Democracy and the Mass Media*, New York: Cambridge University Press, pp. 102-36.
- Main, T. F. (1967). Knowledge, Learning and Freedom from Thought. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 1(2), 64-71.
- Mendel, T. (2003). Freedom of Information as an Internationally Protected Human Right. *Comparative Media Law Journal*, 1(1), 39-70.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis an Expanded Source Book*. California: Sage Publications.
- Miller, P. N. (1993). 'Free Thinking' and 'Freedom of Thought' in Eighteenth-Century Britain. *The Historical Journal*, 36(3), 599-617.
- Moore, M. (2022). Freedom of Thought at the Ethical Frontier of Law&Science. *Ethics&Behavior*, 32(6), 510-531.
- Murdoch, J. (2012). *Protecting the Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe.
- O'Rourke K. C. (2001). *John Stuart Mill and Freedom of Expression*. London: Routledge.
- Örselli, E. (2009). Ulusal Program ve Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 218-236.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Payaslıoğlu, A. T. (1997). Anayasamızda Düşünce Özgürlüğü. *Mülkiye Dergisi*, 202(21), 3-7.
- Sağlamtunc, T. (1991). Kütüphanecilik Açısından Düşünce Özgürlüğü ve Sansür. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(3), 93-99.
- Selçuk, S. (1997). Düşünce Özgürlüğü. *Yeni Türkiye*, 17(3), 234-250.
- Soysal, Ö. (1999). Düşünce Özgürlüğü İçin Bir Toplumsal Kaynak: Kütüphane Kurumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 13(2), 145-148.
- Şeref, İ., & Şeker, Z. C. (2018). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Metin Kavramı ve Metinle Türkçe Öğretimi ile İlgili Görüşleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 267-281.

- Tekşan, K. ve Çinpolat, E. (2018). Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına Yönelik Tutumları ve Konuşma Öz yeterlik Algıları. *Turkish Studies*, 13(11), 1219-1236.
- Teziç, E. (1990). Türkiye’de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 7(3)1-46.
- Tonta, Y. & Çelik, A. (1996). Düşünce Özgürlüğü, Bilgi Edinme Özgürlüğü ve Bilgi Hizmetleri. *Bilgi Edinme Özgürlüğü* içinde (s. 1-13). Türk Kütüphaneciler Derneği Ankara Şubesi.
- Tözeren, A. (2015). Sansür ve Yazınsal Direniş. *Evrensel Kültür*, 281, 86-87.
- Turan, M. (2016). Çağlar Boyu Düşünce Özgürlüğü: Türkiye’de ve Dünyada Telif Haklarının Tarihsel Gelişiminin Değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(2), 206-235.
- Uluğbay, H. (2015). Kitap Yasaklama Üzerine Düşünceler. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(4), 707-717.
- Wallace, R. W. (1994). Private Lives and Public Enemies: Freedom of Thought in Classical Athens. In *Athenian Identity and Civic Ideology* (pp. 205-238).
- Yaşar, H. (1993). Sansür Üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 39(7), 43-45.
- Yıldırım, C. (1998). Sansür ve Edebiyat. *Evrensel Kültür*, 84, 39-40.
- Yıldırım, M. (1999). Düşünce Özgürlüğü Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 189-193.
- Yıldız, S. (2010). Yayın Yapma Yasağı Kararlarının Türk Medyasına Yansıması. *Selçuk İletişim*, 6(2), 207-217.
- Yılmaz, E. (1997). Yaratıcı Düşünce, Çağdaş Toplum. *Öneri Dergisi*, 2(8), 93-97.
- Yılmaz, M. (2015). Ateist ve Teist Perspektiften İnsanın Yaratılışı ve Düşünce Özgürlüğünün Doğuşu. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(4), 718-731.
- Yılmaz, Ö. (2007). Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında “Din ve Vicdan Özgürlüğü.” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 299-315.
- Yılmaz, R. (1971). Sansür’ün Dünü ve Bugünü. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 238(90), 47-51.
- Yurtseven, M. (2018). Kütüphane Özgürlüğün Kapısıdır! *Türk Kütüphaneciliği*, 32(3), 235-237.